

Engler Ágnes

Kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányainak vizsgálata

A felsőfokú intézményekben tanulmányokat folytató, gyermekgondozási szabadságukat töltő hallgatók a felsőoktatás résztvevőinek nagyságrendileg apró, de figyelemre méltó csoportját alkotják. Ennek a sajátos helyzetű hallgatói csoportnak a vizsgálatára kevés konkrét kutatás koncentrál, pedig a gyermekvállalás miatt ideiglenesen inaktívvá válók tanulási aspirációja nemcsak oktatásszociológiai kutatási terület, hanem messzire ható társadalompolitikai kérdéseket is felvet. A továbbiakban egy olyan vizsgálat rövid bemutatására kerül sor, amely a kisgyermeket nevelő nők tanulmányi beruházásait és hozamait térképezte fel.¹

A kisgyermeket nevelő hallgatók döntéshozatalának értelmezési modellje

A szakmai karrierút megszakítása a gyermekszülés és gyermeknevelés idejére kétségtelen hátrányokkal jár, mivel az otthon töltött évek alatt megkopnak a képességek, a megszerzett tudás elavulttá válik, illetve a kompetenciák sérülése mellett a munkaerő-piaci visszailleszkedés bizonytalansága jelenik meg a munka világának kockázati faktoraként. A kutatás központi kérdése az volt, hogy a rendszerváltást követő évtizedekben kialakult munkaerő-piaci folyamatokban segítheti-e a nők visszailleszkedését és további munkavégzését a szándékolt karriertörés időszakában megvalósult felsőfokú tanulmányi beruházás.

Érdeklődésünk mindenekelőtt arra irányult, milyen jellegű döntési stratégiák vezethetik el a kisgyermeket nevelő hallgatókat az egyetemek és főiskolák padjaiba, milyen megfontolásból határoznak a diploma megszerzésének szükségessége mellett az inaktív időszakban. A másik kérdésünk a tanulmányok kimeneti szakaszára összpontosítva azt vizsgálta, milyen megtérülésre számíthatnak azok a nők a munkaerőpiacon, akik a szülést követő években felsőfokon képezték magukat, milyen módon befolyásolta az újonnan megszerzett felsőfokú végzettség munkaerőpiaci visszailleszkedésüket, és az azt követő munkavégzésüket. A

¹ A tanulmány alapját a szerző doktori értekezése szolgáltatta. Az értekezés címe: *Kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányi beruházásainak és hozamainak nevelésszociológiai vizsgálata*. Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Neveléstudományok program. Témavezető: Pusztai Gabriella.

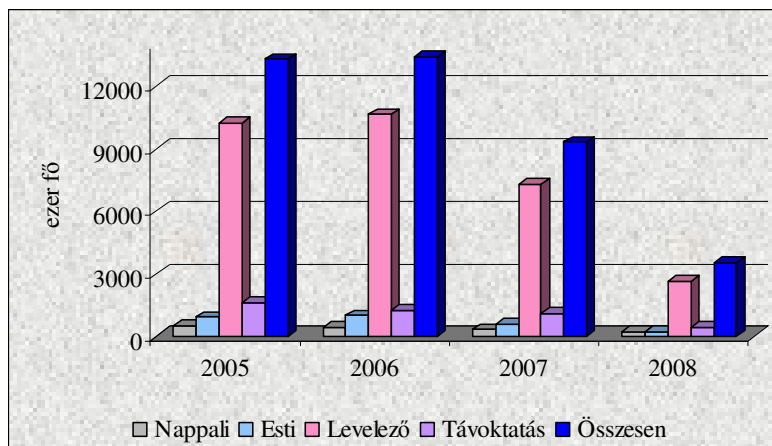
vizsgálat elméleti keretét a kulturális reprodukció, a racionális döntéshozatal és a különböző tőkeelméletekkel foglalkozó hazai és nemzetközi irodalom tanulási döntésekre vonatkozó eredményei alkotják. Becker (1964) humán tőkébe történő beruházásának koncepcióját Bourdieu (1998) és Schultz (1983) tőkeelméleteinek fogalomrendszerével összekapcsolva alkottuk meg azt a befektetési és megtérülési modellt, amely individuális és kollektív szinten ábrázolja a felsőfokú tanulmányokba történő beruházást és annak hozamait.

A kisgyermeket nevelők más tanuló egyénekhez hasonlóan saját általános emberi tőkéjükbe ruháznak be azáltal, hogy felsőfokú tanulmányokat folytatnak. Az emberi tőkeberuházás Schultz (1983) nevéhez fűződik, aki a beruházás céljának különböző képességek és a tudás megszerzését tekintette, amelyek előkészítik a jövőbeli szükséglet-kielégítést, és növelik a majdani jövedelem nagyságát. Schultz számításai során az állam szemszögéből összegzi az egyének oktatására fordított olyan tételeket, mint az intézményi infrastruktúra fenntartása, az oktatásban résztvevők munkája, a tanulók elmaradt jövedelme; a másik oldalon pedig hozamként jelenik meg a nemzeti jövedelem emelkedése. A kisgyermeket nevelők tanulmányának kollektív beruházójaként mi is az államot értjük akkor, amikor például tandíjmentességet biztosít számukra, átvállalva ezzel az említett kiadásokat.

A kisgyermeket nevelők tanulmányi döntéseiben erős motiváló tényezőt jelentett a 2002-ben megalkotott kormányrendelet, amely kimondta, hogy „az állami felsőoktatási intézményekben költségtérítéssel járó képzésben részt vevő, az adott félév (oktatási időszak) első napján terhességi-gyermekágyi segélyben, gyermekgondozási segélyben, gyermeknevelési támogatásban vagy gyermekgondozási díjban részesülő hallgató, aki alapképzésben, kiegészítő alapképzésben, szakirányú továbbképzésben vagy felsőfokú szakképzésben vesz részt, költségtérítés fizetésére nem kötelezhető.”² A 2006/2007-es tanévtől felmenő rendszerben megszűnt a tandíjmentesség. Az 1. ábrán a rendelkezésünkre álló adatok felhasználásával a felsőoktatásban tanuló, gyermeknevelési ellátásban részesülő hallgatók létszámát tüntettük fel a képzési formák szerint. Jól látható, hogy 2006-ot követően a gyese, gyeden lévő hallgatók létszáma jelentős csökkenésnek indult, ez 2009-ben is folytatódott, amikor 1140 felvett hallgatóról tudunk (2008-ban 3566 fő). A kisgyermeket nevelők által preferált képzés az általunk is vizsgált levelező tagozat, minden évben ebben a képzési formában találjuk a legtöbb hallgatót, és a létszámapadás itt a legmérsékeltőbb (2009-ben 940 hallgató). A létszámcsökkenés elsősorban a tandíjmentesség eltörlésével indokolható, de szerepet játszott benne a kétféleképp képzésre való áttérés is.

Az egyén szintjén jelentkező költségeket többek között Rosen (1998) részletezi, ilyenek a tandíj, a tanulás közvetlen költségei, a tanulmányokra fordított idő

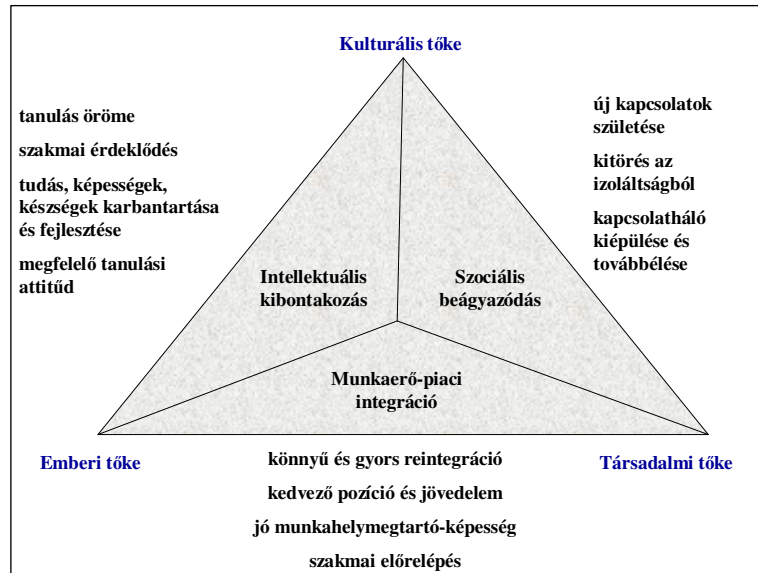
2 51/2002 (III. 26.) kormányrendelet, 22.§ 1. bekezdés.

1. ábra: A gyermeknevelési támogatásban részesülő hallgatók megoszlása a tagozatok között, 2005-2008 (OKM adatok alapján saját szerkesztés)

pénzbeli értéke, a halasztott belépés a munkaerőpiacra, a jelenlegi jövedelem egy részének feladása. A kisgyermeket nevelők esetében megjelennek továbbá az otthoni munkatevékenység kieséséből származó költségek, mint a gyermek-felügyelet, a gyermekgondozás, a háztartási munka átruházásának költségei. A materiális jellegű beruházásokon túl számolunk a szűk befektetői közösségben (származási és saját család) bekövetkező változásokkal (kevesebb együtt töltött idő, szerepek átmeneti módosulása, szabadidős tevékenységről való lemondás stb.), amelyek szintén a beruházási oldalon jelennek meg.

A felsőfokú oklevél megszerzésének igényét általában szoros összefüggésbe hozzák a munkaerőpiaccal. A kilencvenes évek elején nagy tömegben megjelenő hallgatóság belépésének egyik gazdasági indukálója a munkanélküliség elkerülése (Polónyi-Tímár 2001), a megváltozott összetételű hallgatóság az új társadalmi igények mögül lép ki (Kozma 2004), és a tömeges diploma-kibocsátás közepette stigmatizálódva válik a diploma hiánya (Nagy 2003). A kisgyermeket nevelő hallgatók esetében azonban feltételezzük, hogy a munkaerőpiac által támasztott követelményeknek való megfelelésen túl további hozamterületekkel is számolhatunk. A 2. ábrán ennek megfelelően felvázoltuk azokat a mezőket, amelyekbe különböző szempontok alapján a tanulási befektetések várható hozamait csoportosítottuk, ezeket az intellektuális kibontakozás, a munkaerő-piaci integráció és a szociális beágyazódás elnevezésekkel láttuk el. A háromszög csúcsai a hozamterületeket összekötve azokat a tőkefajtákat jelölik, ahol a tanulmányok következtében gyarapodást várunk, ide tartozik az emberi tőke, a kulturális és a társadalmi tőke.

2. ábra: A kisgyermeket nevelő hallgatók felsőfokú tanulmányainak hozammezői és a tanulás során felhalmozott tőkefajták

A gyermekgondozási időszakban felsőfokú tanulásba beruházó nők döntési mechanizmusaiban nagy valószínűséggel komoly súlya volt a várt munkapiaci megtérüléseknek, hiszen a szándékolt karriertörést követően minél rövidebb idő alatt, a lehető legalacsonyabb anyagi beruházás mellett a lehető legkedvezőbb pozícióba kívánnak visszatérni. A tanulási döntésekben szerepet játszó ún. egzisztenciális motívumok (Csoma 2005), például egy állás megszerzése, munkahelyi előrelépés vagy munkahely-megtartás a másik oldalon várt hozamként jelennek meg, csakúgy, mint a munkaerőpiacra való visszatérés kedvező körülményei, a könnyű és gyors reintegráció útján elnyert kedvező pozíció. A nőknek az oktatásban és a munkaerőpiacon való magas arányú részvétele megfordította a javak generációk közötti áramlását, a női munkavállalás növeli a gyermekszülés határköltségét, ez a termékenység csökkenéséhez vezet (Surányi 2001, 274). A nők munka-erőpiaci részvétele és a gyermekvállalás tényezőinek kompatibilissá tétele a demográfiai problémák megoldásához vezet (Demény 2004, 25).

A tanulási befektetések hozamait ábrázoló modellben különböző elméletek elemeit használtuk, mivel az általunk vizsgált kérdésre keresett válasz több teória fogalmi kontextusából kiemelt alkotórész alapján épül fel. Így az intellektuális gyarapodás eredményeként felhalmozódó kulturális tőke fogalma elsősorban a Bourdieu-féle inkorporált kulturális tőke-meghatározáshoz áll közel, másodsorban az új iskolai végzettség révén az intézményesült kulturális tőkefajta felhalmozását értjük alatta (Bourdieu 1998, 159). Értelmezésünkben fontos szere-

pet kap a fenti elmélet azon eleme, hogy a kulturális tőke, mint a „legleplezetesebb átörökítési forma” felhalmozása az erős kulturális tőkés családokban valószínűleg a legkisebb idővesztéssel és legkevesebb akadállyal. Számunkra ez azért fontos megállapítás, mert a hallgatók felsőfokú tanulmányaik révén egyfelől saját kulturális tőkéjüket gazdagítják, másfelől megemelkedett tőkés gyermekeik eredményes tőkefelhalmozását is szolgálja.

A schultzi emberi tőke és a bourdieui kulturális tőke számos hasonló vonása ellenére modellünkben megkülönböztetve szerepel, ennek oka, hogy mindkét fogalomhasználatnak egy-egy aspektusát hangsúlyozzuk. Az emberi tőke esetében a tanulási beruházások munkaerő-piaci hasznosítását, a bizonyítvány beváltóságát emeljük ki, amikor a hallgatók beruházás során végbemenő emberi tőkegyarapodás könnyebb elhelyezkedést, magasabb jövedelmet, kedvezőbb pozíciót eredményez. Az emberi tőkeberuházás általánosságban anyagi jellegű kiadásokban és hozamokban mérhető, a Bourdieui-féle kulturális tőkegyarapodás ennél összetettebb jelenség. Mint említettük, esetünkben nagy fontossággal bír az inkorporált kulturális tőkefajta, amely az emberi tőkéhez hasonlóan az egyéntől elidegeníthetetlen, és felhalmozása időt vesz igénybe, azonban elsajátítása öntudatlanul történik, és ez elsősorban az egész családban megtestesült kulturális tőkétől függ (Bourdieu i.m., 162). Ennek a tőkealapnak a gyarapítása megy végbe a felsőfokú továbbtanulás során, amikor az egyén elsősorban időt ruház be önmaga művelésébe, emellett olyan „társadalmilag kialakított libidót”, amely áldozatokkal, kudarcokkal jár (Uo.). A tőkefajtának arra a jellegzetességére utalunk itt, ami a tanulásnak a személyiség részévé válását, a személyiséghez való sokrétű kötődését jelenti.

A háromszög következő, intellektuális kibontakozását jelképező szelete, amely az emberi és kulturális tőkét köti össze, azt mutatja, hogy a felsőfokú tanulmányok megtérülését a hallgatók tanuláshoz való viszonyulásában várjuk, ez – az inkorporált kulturális tőkéhez hasonlóan – nehezen argumentálható, eltérően a materiális, munkapiaci hozamoktól. Ugyanakkor ennek az alig tapintható immateriális megtérülési területnek a további szakmai életútra gyakorolt hatása messze túlmutatott a közvetlen munkaerő-piaci hatásokon. Az intellektuális kibontakozás elnevezéssel ellátott mező lefedésére olyan jellemzők szolgálnak, amelyek a tanulás inkorporált, intrinsic hatását mutatják, ilyen a tanulásból fakadó öröm, a szakmai érdeklődés, kíváncsiság, a lemaradástól való félelem (vö. Radnai 1963), de ide tartozik a tanulás végéig kitartó kedv és elhatározás is (Kiss 1963).

A haszonelvű tanulás célja a minél gyorsabb és minél kézenfoghatóbb megtérülés, a tudás mint érték azonban az inkorporált kulturális tőke alapja. Pléh ellentétpárjaival szemléltethetnénk ezt a vélekedésünket, amelyben ő a pragmatikus nézetet a humboldtiánus eszménnyel állítja szembe, ahol az utóbbi a műveltséget és a tudást örömforrásként értelmezte. Mill (1980) teóriáját idézve „a tudás, hasznától és használatától függetlenül, önértéke okán teszi gazdagabbá a szemé-

lyiséget” (Pléh 2004, 205). Úgy véljük, a felsőoktatás hallgatói közt helyet foglaló nők esetében is kimutatható lesz valamilyen fokon ez a műveltségismény és a tudásra, mint értékre tekintő attitűd, s tevékenységüknek ez az oldala értékrationális cselekvésként írható le, míg az előző vonulat inkább célrationális aktivitásként jelenik meg (vö. Weber 1987).

A felsőfokú tanulmányokba történő befektetés harmadik hozamterületét a szociális beágyazottságban várjuk, ez a mező modellünkben a társadalmi és kulturális tőkében csúcsosodik ki. A gyermekgondozási szabadságon lévők nemcsak a munkaerőpiacot hagyják el egy időre, hanem ideiglenesen kivonulnak olyan társadalmi közösségekből, amelyek addig mindennapi életüket képezték, gondolunk itt elsősorban a munkahelyi kollektívára, a munkatevékenységből származó kapcsolatokra, de a szülést követő közvetlen időszakban a gyermekgondozási kööttségek miatt kiszorulnak a családi, baráti összejövetelekből, művelődési és szórakozási lehetőségekből is. Az egyetem és főiskola polgáraként azonban résztvevői lesznek egy olyan tanulói közösségnek, ahol a „kismamavilágban” jellemző témákon túl (értsd. gyermekgondozás, gyermeknevelés) más perspektívákból szemlélik inaktivitásukat. Prins és munkatársai (1996) a marginalizálódott társadalmi csoportok esetében mutatta ki a tanulói közösség jótékony hatását, Zrinszky (1996) az idősek és egyedülállók körében a magányt és a kommunikációs hiányt vélte indukáló tényezőnek. A hallgatótársakkal való kapcsolatot nemcsak a zártságból történő kitörés pszichogén szempontjából tartjuk fontosnak (vö. Durkó 1998), hanem ez a közösségi színtér olyan új kapcsolathálók kialakulását teszi lehetővé, amelyek a későbbiekben társadalmi tőkeként funkcionálhatnak.

Ezen a ponton érkeztünk el a harmadik pólushoz, a társadalmi tőkegyarapodáshoz. A társadalmi tőkét colemani értelemben az egyéni cselekvést kedvezően előremozdító, emberek közötti viszonyként értjük, de külön figyelmet szentelünk a családon belüli társadalmi tőkének (Coleman 1998), mivel a családon belüli tőkeátadás csak akkor biztosított, ha megfelelő a gyermekekkel töltött idő és kapcsolat (vö. Pusztai 2009). A családon kívüli társadalmi tőke gyarapodását véljük végbemenni a felsőfokú tanulmányok alatt kialakult új kapcsolati formák megszületésében, hallgatók és hallgatók, illetve hallgatók és oktatók között. Az általunk vizsgált csoport esetében feltételezzük, hogy az újonnan létrejött ismeretségek nemcsak a tanulmányok időszakában jelentenek egyfajta közvetlen megtérülési formát a felsőfokú intézmények kedvező társadalmi klímájában, hanem hosszú távon a megnövekedett társadalmi tőke akár anyagi tőkévé is konvertálható, de legalábbis kontinuitást mutat a szakmai és magánéletben.

A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányait feltáró kutatás

A kisgyermeket nevelők tanulmányai befektetéseit és hozamait egy olyan longitudinális kutatásban vizsgáltuk, amelyben az egyetemi és főiskolai tanulmányo-

kat folytató hallgatókat a tanulási döntésektől a diploma munkaerő-piaci hasznosításáig kísértük végig. A mintavételi keretet a Debreceni Egyetem tíz, a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola négy karán tanuló gyermeknevelési támogatásban (terhességi-gyermekágyi segély, gyermekgondozási segély, gyermekgondozási díj és gyermeknevelési támogatás) részesülő hallgatónők alkották. A populáció nehéz elérhetősége, valamint az adatvédelmi szabályok tiszteletben tartása miatt a véletlen kezdőpontú szisztematikus mintavétel alkalmazása tűnt célszerűnek. A kutatás első hulláma 2006-ban zajlott, a mintavételi keretbe került hallgatókhoz postai úton jutott el a kérdőív, az érvényesen kitöltött, visszaérkezett kérdőívek száma 226 volt. A kohorszvizsgálat második fázisában, 2009 tavaszán olyan munkavállalókat kerestünk fel, akik a gyermekgondozási szabadság alatt az említett intézmények egyikén felsőfokú oklevelet szereztek, és legalább egy éve újból munkába álltak. (N=121)

A tanulmányi befektetésekre vonatkozó feltételezésünk a kulturális reprodukció, a racionális döntéshozatal és a tökéletesedés alapján az volt, hogy a társadalmi származás meghatározza a hallgatók egész tanulói életpályáját. Ezért a felnőttkori tanulmányi döntéshozatalban jelentőséget tulajdonítottunk a hallgatók meglévő alapvégzettségének, s az ez alapján létrehozott nem diplomások (a felsőfokú tanulmányok előtt érettségizettek) és diplomások (az inaktívként folytatott felsőfokú tanulmányok előtt diplomával rendelkezők) csoportjának összehasonlításával végeztük az elemzést. A továbbiakban röviden összefoglaljuk azokat az eredményeket, amelyek a kisgyermekesek felsőfokú tanulmányainak beruházására és megtérülésére vonatkoznak.

A hallgatók tanulmányi beruházásainak vizsgálata

A felsőfokú tanulmányok megkezdéséhez vezető döntéshozatalban négy motívumcsoport rajzolódott ki. A *környezeti hatás* a hallgatók szűk környezetéből, a családi, baráti, ismeretségi körből érkező ösztönzést jelentette. Megvizsgáltuk a két csoportot körülvevő mikrokörnyezet eltérő befektetési stratégiáját, amelynek során azt tapasztaltuk, hogy a nem diplomás nőket a szülők, a társak és a barátok egyaránt jobban biztatják a tanulmányok megkezdésében, mint a diplomás nőket. A várható haszon (diploma megszerzése) reményében a nem diplomások mikrokörnyezetének tagjai kevésbé jól mérték fel a kisgyermeket nevelő nők tanulmányaiba történő befektetés költségeit. A többletköltséget nem vállalva a nem diplomások befektető közösségének tagjai részben (vagy teljesen) magukra hagyták a hallgatókat diplomássá válásuk folyamatában. A jövőben megvalósuló várt haszon és a jelenben felmerülő többletköltségek között húzódo megvalósulási szakadék miatt keletkezett feszültségek átértékelik a nem diplomás nők tanuláshoz való viszonyát, saját szerepvállalásukat, és tapintható konfliktusokat eredményez a tanulmányokat folytatókat körülvevő miliőben (ld. 1. táblázat). Ezzel szemben a diplomás hallgatók környezetének magasabb kulturá-

lis tőkével rendelkező tagjai részéről a várható haszon hangsúlyozása nem volt szükséges, a diplomás hallgatókat a miliő hatására kialakult erős belső motiváció indította el az újabb diploma megszerzésére. A folyamat közben kialakult több-letköltéseket a diplomás nők tanulmányaiba befektető közösség vállalta, ezért érzik kevésbé megterhelőnek a diplomások a tanulmányokkal járó pluszterheket.

1. táblázat: A tanulmányok alatt felmerülő nehézségek iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

Nehézségek	Nem diplomás	Diplomás	Összesen
Családi támogatás hiánya**	37	20	27,1
Gyermek elhelyezésének gondjai*	77	63	69
Anyagi háttér biztosítása***	80	50	62,4
Vizsgastressz***	88	63	73,8
N	103	123	226

*** sign.=0,000** sign.=0,004*sign.=0,05-0,01

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

A kollektív befektetésekből fakadó *gyed/gyes hatás motívum*csoportját a tandíjmentesség, valamint az otthonlétből fakadó előnyök alkották. Az alanyi jogon járó tandíjmentességet elsősorban a diplomás hallgatók igyekeztek kiaknázni, a kérdőívnek erre a kérdésre vonatkozó válasza alapján több mint 80%-uk esetében stratégiai szereppel bírt a tanulási döntéshozatalban, de a nem diplomások számára is erős indítékot jelentett (70%). Hipotéziseink között szerepelt, hogy a tandíjmentesség ténye igen erős ösztönzést jelenthetett a felsőfokú tanulmányok megkezdésében, ezért a kérdőív megszerkesztésénél több kérdéscsoportnál is feltüntetünk ehhez kapcsolódó kérdéseket. A 2. táblázatban egy olyan kérdés-sort láthatunk, amely konkrétan feszegeti a tandíjmentesség és a válaszadó tanulmányainak megkezdése közötti összefüggést.

A tanulmányokat tandíj befizetése nélkül megkezdő hallgatóknak meglepően magas aránya (több mint 60%) biztosan úgy gondolja, hogy megszakítaná tanulmányait a tandíjmentesség eltörlése esetén, ami igazolja a mentesség súlyát a befektetési döntésekben. Felvetődik a kérdés, hogy a tanulmányaikat mindenképpen folytatni akarók nem állnak-e közelebb a képzés végéhez, amely kisebb anyagi megterhelést jelentene, mint több féléven át fizetni a tandíjat. A tanulmányok folytatására irányuló szándék azonban nem korrelál a hátralévő félévek számával; az első vagy második évfolyamon tanulók 63%-a tanulna tovább anyagi terhek mellett, az abszolutóriumhoz közelebb álló évfolyamok 71%-a. Az eddig térítésmentesen megtett tanulmányi út hossza független a cél elérését biztosító (tandíj befizetéssel járó) félévek számával, ebben a tekintetben tehát nem az eddig ráfordított, nem anyagi jellegű ráfordítások érvényesülnek a racionális

2. táblázat: A tandíjmentesség és a tanulmányok megkezdésének kapcsolata iskolai végzettség alapján, százalék (N=226)

A kérdőívben feltett kérdések	Igennel válaszoló nem diplomás	Igennel válaszoló diplomás	Összesen
Megkezdte volna tanulmányait, ha nem lenne tandíjmentes?	48,5	36,6	42
Ha a következő félévben eltörölnék a tandíjmentességet, folytatná a tanulást?	68,0	64,2	65,9
Vállalna csak azért gyermeket, hogy tanulhasson?	3,9	4,1	4
Kedvet kapott ahhoz, hogy a gyes/gyed/gyet lejárta után is tanuljon?***	62,1	47,2	54,2
N	103	123	226

*** sign.=0,001

(A betűkiemeléssel megkülönböztetett értékek cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi a véletlen elrendeződés esetén várható lett volna.)

döntésben, hanem kizárólag a pénzügyi kiadások. A tandíjmentesség ezek szerint nemcsak az egyetem és főiskola megkezdésében játszott szerepet, hanem a tanulmányok fenntartásában is, s ennek az alanyi jogon járó kedvezménynek kizárólagos alapja a megszületett gyermek. A gyermekvállalás és az ingyenes tanulás összefüggését kissé provokatív módon firtató kérdésre elenyésző számú igenlő válasz érkezett mindkét oldalról, öt középfokú és kilenc felsőfokú végzettségű vállalna csak azért gyermeket, hogy ingyen tanulhasson.

A belső, vagy *intrinsic motiváció* mint személyes tanulási beruházás hatás-együttesébe tartozik a kérdőív alapján az egyéni ambíció, a szakmai érdeklődés és a tanulás szeretete. Mintánkban az *intrinsic* motívumok a tanulmányok megkezdésében relevánsnak tűnnek: a minta egészében az indítékok közül első helyen szerepel az egyéni ambíció, amely 100 fokú fontossági skálára átszámított értékpreferenciában 90%-os eredményt ért el, a szakmai érdeklődés 83%-kal, a tanulás szeretete 80%-kal vezeti a rangsort, megelőzve a külső motivációs tényezőket. A külső motivációk közül a diploma megszerzése és a könnyebb elhelyezkedés ért el a primer motivációkhoz hasonló magas pontszámot, amely megerősíti a tudásvágy és a karriertervek közös jelenlétét a tanulmányok megkezdésének hátterében. A belülről fakadó ösztönző tényezőkre annak a kérdésnek alapján is kereshetünk választ, amely a gyermekgondozási időszak alatt végzett tanulmányok tartalmi választására kérdezett rá. Az eredményekből kiderül, hogy iskolai végzettségtől függetlenül a könnyebb elhelyezkedés és a magasabb fizetés döntő mértékben befolyásolta a hallgatókat döntésükben. A két belső motívum az adott szak megválasztásában középmezőnyben végzett, és leginkább a

diplomások csoportjára jellemző: az érdeklődés 40%-uknál volt jelen a szak kiválasztásánál (nem diplomások 34%-ára igaz ez), a szakmai ambíció 28%-uknál játszott szerepet (szemben a nem diplomások 20%-ával).

A mintába került válaszadók 64 százaléka a megkérdezés időpontjában munkaviszonyban volt, közel egynegyedüknek azonban a terhesség ideje alatt szűnt meg a munkaviszonya. A gyermekgondozási időszakában érvényes munkaszerződéssel rendelkező válaszadóknak kevesebb, mint a fele biztos abban (48%), hogy a jelenlegi munkahelyére kíván visszatérni. A korábbi munkahelyükre biztosan visszatérők között nagyobb arányban a diplomások csoportjába tartozókat találjuk, 62%-ban a korábban is felsőfokú végzettséggel munkát vállalók tervezik az állás megtartását. A *pozícióerősítő-hatás* mögött a munkahelyi pozíció megerősítése és az előrelépés lehetősége, a *pozíciószerző-hatás* mögött a bizonyítvány megszerzése és a munkaerőpiacon történő könnyebb elhelyezkedés áll, amelyek külsődleges tényezőként ösztönözték a kisgyermekes nőket a felsőfokú tanulmányok megkezdésére; az előbbi a diplomásokra, az utóbbi szignifikánsan a nem diplomások csoportjára hatott leginkább. Úgy tűnik, a diplomával eddig még nem rendelkező nők inkább várják munkaerő-piaci elhelyezkedésük javulását a felsőfokú oklevél megszerzésétől, mint a diplomával már munkatapasztalatot szerző társaik, akik viszont a munkahelymegtartó képességükért és a szakmai előrehaladásért választották a felsőfokú tanulmányokat. Ezt igazolja a kérdőív azon kérdésénél kapott válaszok százalékos megoszlása is, amely az adott képzés választásának indítékaira kérdez rá (3. táblázat).

3. táblázat: A gyermekgondozási idő alatt folytatott képzés választásának oka iskolai végzettség szerint, százalék (N=226)

A képzések választásának oka	Nem diplomás	Diplomás	Összesen
Ezzel a képzettséggel könnyebben el tud helyezkedni.	41,4	38,5	39,8
Ezzel a képzettséggel magasabb fizetésre számít.	38,4	35,5	36,8
Érdekli a terület, önképzés céljából választotta.	34,3	40,2	37,6
Szakmai ambíció vezérelte.	20,2	27,9	24,4
A munkahelyi előremenetelt érdekében választotta.	19,3	26,2	23,1
Manapság nem lehet e nélkül boldogulni.	19,2	11,5	14,9
A képzés helye közel van a lakóhelyhez.	15,2	10,7	12,7
Egyéb ³	9,1	8,1	8,6
N	103	123	226

3 Az egyéb válaszok döntően a korábbi továbbtanulási lehetőség elmulasztására, illetve saját vállalkozás működtetésének elindítására vagy fejlesztésére vonatkoznak.

A válaszokból kiderül, hogy a munkaerőpiacra történő visszatérés erőteljesen foglalkoztatja a kisgyermekes hallgatókat, és a visszatérés lehetősége és módja már a gyermekgondozási idő alatt kérdésként merül fel; ez a céltudatosság és a döntés meghozatalának ténye mutatja a jövőtervek megfontolását. A tanulmányok megkezdése mindenképpen ezt igazolja, hiszen az otthon töltött idő alatt (előtt) mérlegelték a néhány év múlva bekövetkező munkába állás lehetőségét, és ennek megkönnyítését az adott szak elvégzésében látták. A megkérdezett hallgatók leginkább a nyelvtudás hiányát és a nem megfelelő iskolai végzettséget vélik leginkább hátráltató tényezőnek az álláskeresés során. A hallgatók meglévő iskolai végzettségük fokát érzik aggasztónak, a végzettséget igazoló papír mögött rejlő piaci értéket viszont a hallgatók több mint fele kifogásolja. Úgy tűnik, a jelenlegi tanulmányok megkezdésében nagyfokú szerepet játszott a korábban elsajátított szakma egykori helytelen megválasztása, vagy időközbeni devalválódása.

A kisgyermeket nevelő hallgatók tanulmányi beruházások hozama

A tanulmányi beruházások hozamait három területen vártuk megmutatkozni. Az emberi tőkébe történő beruházás révén a munkaerő-piaci integráció megtérülési mezőbe számos olyan hozam került, amelyek egyértelműen összefüggésbe hozhatók az inaktív évek alatt végzett felsőfokú tanulmányokkal. A reintegrálódás pillanatát megragadó kérdésblokk válaszai alapján kiderült, hogy a munkától távol töltött hosszú évek után a visszatérése sikeres volt, mivel a megkérdezett nők csaknem fele a korábbi munkahelyére tért vissza, 28%-a váltott munkaadót önként, 10%-a kényszerből (munkaviszony megszűnése), további egytizedük újabb gyermeket vállalt. Két válaszadónak nem sikerült azonnal munkát találnia. A későbbi munkavállalói években a tanulásnak olyan hozamait sikerült kimutatni, mint a végzettségnek megfelelő munkakör és munkakörülmények, a magasabb jövedelem, a munka és magánélet összeegyeztethetősége, a lefelé irányuló mobilitás elkerülése. A korábban diplomával nem rendelkezők elhelyezkedése sikeresebbnek bizonyult, 43%-uk lépett előre korábbi pozíciójához képest, míg a diplomások 32%-a tette ezt meg. Lefelé történő mobilitásra egyik csoport tagjainál sem volt példa.

Az intellektuális kibontakozás megtérülési mező már a tanulmányok alatt megtelik hozamokkal, amelyeket a munkaerőpiacon töltött idő tovább bővít: a kutatásban résztvevők tanulás iránti vágya növekedni látszott, nagyobb figyelmet fordítottak az önképzésre, és mindenekelőtt sikeresen kapcsolódtak be a szakmai munkába a reintegráció során. Érdemi fejlemény, hogy a munkaerőpiacon alacsonyabb hozamot elért nők tanulási hajlandósága és aktivitása növekedett meg leginkább. Többször utaltunk a munkától távol töltött időszak alatt végbemenő tudás- és kompetenciagyengülésre, amelyet a tanulással orvosolni lehet, és felhívtuk a figyelmet a tanulásnak a reintegráció egyes területein érvé-

nyesülő jótékony hatására (sikeres elhelyezkedés, szakmai folytonosság, a permanens tanulás jelentőségének felismerése, a közéleti és privát szféra egyeztetése), amit nemcsak egyéni, hanem kollektív érdeknek is tekintünk. A szándékolt karrierszakaszban felsőfokú tanulmányok végzésébe beruházó nők jelentős többsége (több mint 70%-a) egyéni tapasztalataiban igen erősnek érezte a tanulás hatását a munkába való visszatérésben, mégpedig a szakmai munkába történő bekapcsolódásukat segítette elsődlegesen, de az esetleges pótlásokban is nagy szerepe volt. A munkahelyi továbbképzések vállalásában és elvégzésében a nők harmada érezte a korábbi évek tanulásának kedvező hatását, s ugyancsak egyharmadukat segítette az olyan személyi kérdésekben, mint a kollektívába való visszatérés és a privát élet átszervezése.

A szociális beágyazottság mezőjében tapasztalt első hozamok a hallgatói közösséghez való csatlakozásban jelentek meg, az otthonlétből fakadó izoláltság oldása, új társadalmi tőke létrehozása formájában, de elősegítették a munkatársakkal történő újbóli együttműködés kialakítását is. A felsőfokú végzettségnek a családi szférában termelt hozamai a munkahelyi és magánélet teendőinek összehangolását segítették elő, illetve az értelmiségi normák mentén változott a családi kulturális fogyasztás is.

Fontos eredmény, hogy hipotézisünkkel ellentétben a munkaerő-piaci megtérülések mértéke függetlennek bizonyult a munkavállalók szocio-ökonómiai hátterétől, a kulturális és egyéb tőkefajták nagyságától, de nem sikerült kapcsolatot találni a tanulmányi eredményesség és a munkaerő-piaci sikeresség között sem. A tanulmányi beruházások munkaerő-piaci érvényesülésének kulcsa egyfelől a megfelelő tanulási döntés-előkészületben (a megfelelő szak kiválasztása, intézményi informálódás, kereslet és kínálat felmérése) és a kedvező tanulási attitűd-
ben (a folyamatos tanulás fontosságának felismerése, a tanulás örömforrásként való értelmezése, kitartó szorgalom) keresendő.

Hivatkozott irodalom

- BECKER, GARY 1964. *Human Capital*. New York, Colombia University Press.
- BOURDIEU, PIERRE 1998. *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. 155-177. (Eredeti megjelenés: BOURDIEU, PIERRE 1983. *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. *Sociale Welt*, Sonderband 2. 183-198.)
- COLEMAN, JAMES S. 1998. *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. 11-45. (Eredeti megjelenés: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 1988. 94:95-120.)

- CSOMA GYULA 2005. Andragógiai szemelvények. Bevezetés a felnőttképzés tanulmányozásába. Nyitott könyv, Budapest.
- DEMÉNY PÁL 2004. Európa népeséggpolitikai dilemmái a huszonegyedik század kezdetén. *Demográfia*, 1-2: 10-40.
- DURKÓ MÁTYÁS 1998. *Társadalom, felnőttnevelés, önnevelés I. Korszerű társadalomelmélet, korszerű művelődés- és nevelélmélet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- KISS ÁRPÁD 1963. *A gazdaságos és eredményes tanulás képességének kialakulása*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- KOZMA TAMÁS 2004. *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- NAGY PÉTER TIBOR 2003. A felsőoktatásba vezető út – és a társadalmi hátrányok kompenzációja. *Educatio*, 2: 236-252.
- PLÉH CSABA 2004. A műveltségkép és a modern pszichológia. *Educatio*, 2: 195-215.
- RADNAI BÉLA 1963. *A népművelés pszichológiai és pedagógiai kérdései*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- ROSEN, SHERWIN 1998. *Emberi tőke*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. 71-99. (Eredeti megjelenés: J.Eatwell-M.Milgate-P.Newman (ed.) 1991. *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Vol. 1. London-New York-Tokio, The Macmillan Press, 681-690.)
- POLÓNYI ISTVÁN-TÍMÁR JÁNOS 2001. *Tudásgyár vagy papírgyár?* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- PRINS, ESTHER – TOSO, BLAIRE W. – SCHAFT, KAI A. 2009. „It Feels Like a Little Family to Me”. *Social Interaction and Support Among Women. Adult Education Quarterly*, 59: 335-352.
- PUSZTAI GABRIELLA 2009. *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- SCHULTZ, THEODORE W. 1983. *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SURÁNYI SÁNDOR 2001. *Források, népesedés és fenntartható fejlődés a globális gazdaságban*. Budapest, Aula Kiadó.
- WEBER, MAX 1987. *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ZRINSZKY LÁSZLÓ 1996. *A felnőttképzés tudománya*. Budapest, OKKER.